

MITEN SUOMALAINEN KÄSKEE JA KYSYY - IMPOSITIIVIT KIELENOPETUKSEN NÄKÖKULMASTA

Pirkko Muikku-Werner
Joensuun yliopisto

The consideration of the interactive nature of communication has marked a turning point in language teaching. Prerequisites for the smooth progression of the conversation do not always exist and the language-user must be cognizant of strategies which can be used to prevent misunderstandings and the loss of consensus. Skills such as these are important to native speakers as well as to language learners. The subject of the present study has been limited to commands (requests) and questions which have the common feature of requiring the hearer to do something. This paper deals with the different strategies to formulate a face-threatening speech act. The command of alternatives is, however, not enough: it is essential to sensitize the learner to the observation of the effect of relevant variables.

Key words: speech act realisation, imposition, Finnish as a foreign language

1. JOHDANTO

Kielenopetuksessa kiinnitetään nykyisin erityistä huomiota kommunikatiivitehtäiden kehittämiseen. Enää ei riitä, että osataan asettaa lauseenjäsenet oikeaan järjestykseen tai kyetään kirjaamaan sanojen keskinäiset suhteet sopivilla morfologisilla suffikseilla. Kielellisiä viestejä ei koodata pelkästään sana sanalta, vaan niitä ymmärretään kokemusten ja maailmantiedon perusteella. Tarvitaan siis mm. tietoa kielestä keinona rakentaa ja ylläpitää ihmisten välisiä kontakteja. Siten kirjoitetun tekstin aika yksinomaisena syötteenä on ohi. On siirryttävä tarkastelemaan aitoja keskusteluja: mihin tarkoituksiin kieltä niissä käytetään ja miten?

Interaktionaalinen lähtökohta tuo mukanaan viestin lisäksi myös sen lähettäjän ja vastaanottajan. Puhetoiminnoilla tuntuu enimmäkseen olevan jokin tarkoitus. Niiden avulla esitetään väitteitä, pyritään ohjaamaan kuulijan käyttäytymistä tai aiheutetaan kuulijassa tuntemuksia (Austin 1980: 101). Vaikka puhuminen on tavoitteellista toimintaa, kommunikoinnin onnistuminen ei silti ole taattua: sitä uhkaavat anakoluutit, lipsahdukset ja muut kömmähdykset. Piilevistä vaaroista ja vaikeuksista huolimatta interaktio on useimmiten tuloksellista. Puhe tuntuu hahmottuvan ymmärrettäväksi kokonaisuudeksi.

Ennen kuin voidaan opettaa, miten viestinnällisiä tavoitteita mahdollisimman onnistuneesti saavutetaan, on hyvä olla selvillä vuorovaikutuksen potentiaalisista säännönmukaisuuksista sekä niistä poikkeamisen syistä ja seurauksista. Mikäli interaktiota halutaan luonnehtia yleisellä tasolla, on löydettävä kuvauksen kohteeksi jokin kaikista materiaaleista erotettavissa oleva jakso. Niin kauan kuin tutkittavana on ollut kirjoitettu kieli, ei analyysiyksikön valinta ole ollut kovin vaikeaa. Lause ja virke ovat selkeitä, typografisin keinoin rajattuja kokonaisuuksia. Kun painopiste siirtyy puhuttuun kieleen, soveliaan havaintoyksikön määrittäminen on huomattavan hankalaa. Keskustelun etenemistä ei seurata lauseittain vaan vähintäänkin puheenvuoroittain.

Yksi mahdollinen tapa jäsentää puhevirtaa on erotella siitä puheakteja. Näiden kommunikaation pienimpien itsenäisten yksiköiden merkitystä on kritisoitu ennen kaikkea niiden puhujakeskeisyyden vuoksi. Ne ilmaisevat puhujan intension eivätkä ota huomioon interaktion neuvottelevaa luonnetta (esim. Hakulinen 1989: 47). Puheaktia voidaan tietysti pitää liian ideaalisena yksikkönä, eikä sen avulla pystytäkään aukottomasti kuvaamaan esim. diskurssin rakennetta. Kaikilla puheakteilla ei tunnu olevan selkeää käyttötarkoitusta, ja varsinkin reaktiivisissa dirkurssiasemissa niillä on useimmiten vain keskustelullinen tehtävä, jolloin reagoidaan edellä olevaan. Vaikka keskustelujen pelkistämistä puheakteihin on syystäkin arvosteltu, mm. Kasperin mukaan (1989: 42-44) on mielekästä

selvittää, millaiset kielelliset tai tilannemuuttujat säätelevät sitä, minkä sanominen on kulloinkin mahdollista tai sopivaa ja mihin puheakteja yleensä käytetään.

Kieltä opetteleva oppii tavallisesti aluksi pelkkiä representatiiveja. Hän osaa kertoa olevansa japanilainen, kirjan olevan laatikossa tai lampun pöydällä. Vain tämäntapaisen tiedon välittäminen on omiaan tekemään ulkomaalaisesta jollakin tapaa redusoituneen persoonallisuuden, minkä vuoksi hänen on hyvä hallita muitakin puheakteja. Esim. pyyntöjen esittäminen ja tiedon hankkiminen ovat keskeisiä taitoja vaikkapa maahanmuuttajalle. Pyyntöihin ja kysymyksiin sisältyy kuitenkin impositiivisuutta, toisen ihmisen määräilyä, mikä merkitsee interaktiossa konfliktin mahdollisuutta. Ristiriidan syntyminen tai kärjistyminen on kuitenkin mahdollista estää, jos liian hyökkäävää esiintymistä vältetään. Tarkoitukseni on tässä kirjoituksessa lyhyesti esitellä niitä keinoja, joilla suomalaiset tietyissä tilanteissa toteuttavat edellä mainitut kasvoja uhkaavat puhetoiminnot, sekä pohtia, miten saatu informaatio on hyödynnettävissä kieltä opettaessa.

Tämä artikkeli pohjautuu väitöskirjaani "Impositiivisuus ja kielellinen variaatio - julkisten keskustelujen käskyt ja kysymykset kielenopetuksen näkökulmasta" (Muikku-Werner 1993). Aineisto on peräisin radioissa ja TV:ssä käydyistä julkisista keskusteluista. Materiaalin valinnan syynä on ennen kaikkea se, että todennäköisesti tämäntyyppisissä tilanteissa käytettäviä strategioita on varioitava melkoisesti, koska keskustelijat ovat - ainakin periaatteessa - toisilleen etäisiä. Läheisten välillä keskusteluvuoiden tutuus usein mahdollistaa varsin yksioikoisenkin ilmaisun eikä kohteliaisuutta välttämättä vaadita.

2. IMPOSITIIVISUUS - SUORA JA EPÄSUORA STRATEGIA

Käskyjen ja kysymysten luontainen piirre on se, että ne vaativat kuulijalta joko fyysistä tai verbaalista toimintaa. Keskustelua analysoivaa kiinnostaa, miten tällainen impositiivisuus vaikuttaa kyseisten puhetekojen kielennykseen. Ensimmäisenä perusoletuksena on, että kuulijaa häiritsevällä puhujalla on kaksi periaatteellista mahdollisuutta. Hän voi vaarantaa tilanteen sopuisan etenemisen siten, ettei lainkaan lievennä määräilyään, tai hän voi pyrkiä heikentämään aiheuttamansa imposition vaikutusta eri tavoin. Jälkimmäistä ratkaisua voi pitää todennäköisempänä, koska tavallisimmin keskustelijat pyrkivät yhteistyössä rakentamaan mahdollisimman harmonista diskurssia. Ristiriidattoman interaktion yhtenä takeena on niin toisen kuin omienkin kasvojen suojelu.

Kieleen on juurtunut useita erilaisia osittain vaihtoehtoisia, osittain limittyviä keinoja ilmaista impositiiveja. Jo perusstrategioiden - suoran ja epäsuoran - olemassaolo antaa hyvän lähtökohdan impositiivien tutkimiselle (ks. tarkemmin Muikku-Werner 1993: 110-112). Suoraan sanominen on yksiselitteistä, kun taas epäsuorat strategiat jättävät kuulijalle ainakin näennäisesti liikkumavaraa.

Vaikka käskyjä ja kysymyksiä on pidetty tungettelevina puheakteina, niiden impositiivisuus ei ole ehdotonta, vaan sen aste vaihtelee tilanteittain. Määräily tai toimintavapauden rajoitus ei aina edes kohdistu puhuteltuun. Esim. juontajan myöntämä puheenvuoro julkisessa keskustelussa voi olla saajalleen etu, vaikka toisaalta sitä ei ehkä välttämättä haluttaisi käyttää juuri puheenjohtajan säätämällä hetkellä. Joka tapauksessa samalla rajoitetaan muiden oikeuksia, aiheutetaan heille haitta.

Koska TV- ja radiokeskusteluissa käskeminen ja kysyminen on odotuksenmukaista, osallistujien ennakolta hyväksymää toimintaa, ei suoran strategian tuottama kasvojen uhka ole yleensä kovin suuri. Suoraan esitetään varsinkin tilanteen etenemisen kannalta olennaiset puheenvuorot, kuten

puheoikeuden siirrot ja pyynnöt. Tiedonhankinnan kannalta on tärkeää, että alkuperäinen kysymys on yksiselitteinen, joten sen ilmaisuun käytetään kieliopillistunutta interrogatiivista lausemodusta. Diskurssi-asemalla on siten vaikutusta valintoihin: puhuteltava reaktioineen ja keskustelun kehittyminen on otettava huomioon. Jos puhuteltava ei ymmärrä epäsuoraa vihjettä, on käytettävä suoraa strategiaa; jos alkuperäiseen kysymykseen annettu vastaus ei riitä, on osattava laatia toteuttamistavaltaan erilainen tarkennuskysymys. Epäsuoruuden syynä on aikaisemmassa tutkimuksessa pidetty ennen kaikkea kohteliaisuutta, mutta tämän materiaalin perusteella näkemys on yksipuolinen, mikäli samalla suoruutta pidetään epäkohteliaana.

Esimerkkejä suorasta strategiasta:¹

imperatiivi:

J2: sorsa, kertokaa heti.

J1: sinulla on siinä maon punainen kirja, PISTÄPPÄ sieltä joku viesti meidän katsojillemme.

interrogatiivi:

J: mille kannalle, smp asettuu tässä asiassa?,

J: niin, onk+se, onk+se liian MIEHINEN tää san-, sankari?.

eksplisiittinen performatiivi:

HS: - - kysyisin nyt, puheenjohtaja sorsalta jolla on ollut valta koko TÄMÄN vaalikauden ajan, ee ensinnäkin että mitenkä tämä verotus on näin kimurantiksi, mennyt - -

J1: no, nyt jos tuota mä pyytäisin mirkkuu että jos saisimme tuon, silloisen rautatien kuvan - -

Esimerkkejä epäsuorasta strategiasta:

konventionaalinen epäsuoruus - lausemodusten toissijainen käyttö:

a. toissijainen käskeminen: väitelause käskynä ja kysymyslause käskynä

---

¹ Puheen litteroinnissa käytetyt merkit on selitetty tämän artikkelin lopussa.

J2: ja nyt jatkamme keskustelua.

J2: haluan kyllä tai eivastauksen, seuraavaan kysymykseen. - -

NN: ottaisko puheenjohtaja uudestaan sen.

J: voisitteko toistaa kysymyksen. olkaa hyvä.

b. toissijainen kysyminen: väitelause kysymyksenä

J1: ja siinä oli vissiin lisäyksenä vissiin ylellisyysvero että tulee sana, tarkasti?.

J: kajanoja ilmeisesti on samaa mieltä vai?!

epäkonventionaalinen epäsuoruus - vihjeet:

J: /me sovimme aika lyhyistä puheenvuoroista/,

J: ennen kuin väyrynen ja holkeri vastaavat niin kajanoja /oli/ pitkään sormi pystyssä.

J: /kello on kohta yksitoista.

Taulukosta 1 on nähtävissä, millainen on päästrategioiden määrällinen suhde. Elliptiset puheaktit ovat omana ryhmänään, koska niistä ei voi aina päätellä, onko lähtökohdaksi ajateltava suora vai epäsuora strategia.

TAULUKKO 1. Käskyjen ja kysymysten kielentämisen perusstrategiat

STRATEGIAT	IMPERATIIVIT	INTERROGATIIVIT
Suora	36 %	63,7 %
Epäsuora	34 %	27,9 %
Ellipsit	30 %	8,4 %

Epäsuorat strategiat ovat melko yleisiä, varsinkin käskettäessä. Tämä havainto tukee useissa tutkimuksissa esitettyä väitettä, jonka mukaan kasvava impositiivisuus lisää indirektiivisyyttä - tiettyyn rajaan asti (ks. tarkemmin Leech 1983: 125-127). Käskyn on katsottu rajoittavan yksilön päättäväältä enemmän kuin kysymyksen. Tulos on selvyydessään yllättävä: vaikka pyydetävät teot eivät kohtuuttomasti rasita kuulijaa eivätkä kysymykset mene henkilökohtaisuuksiin, varovaisuutta on pidetty tarpeellisena.

3. IMPOSITIIVIEN ALLOPRAGMIT

3.1. Erityismerkinnät lieventiminä

Käskeyjen ja kysymysten kielennyksessä huomio kiinnittyy paitsi perusstrategian valintaan myös moninaiisiin lisä- ja erikoismerkintöihin. Morfosyntaktisia merkintäkeinoja ovat mm. epäodotuksenmukaiset modukset ja tempukset, toiminnan agentin epämääräistäminen ja liitepartikkelit. Leksikaalis-semanttisia lisukkeita ovat puolestaan modaaliset adjektiivit ja adverbit sekä varaukset ja näennäisesti turha kieltö.

Lisäelementtien runsaus ei selity yksinomaan määräilyn kätkemisellä, vaan ne ovat kaksifunktioisia. Osa niistä selventää käyttötarkoitusta, minkä vuoksi niin morfosyntaktiset kuin leksikaalis-semanttisetkin merkinnät liittyvät usein juuri epäsuoraan strategiaan; osa lisukkeista välittää affektisen sävyn, puhujan asenteet impositiiviin.

Morfosyntaktiset merkinnät:

modus:

T: minä **haluaisin** kysyä että, että, ollaanko tässä aikuisen vai lapsen ehdoilla haetaanko, aikuisille lasta vai lapselle kotia?.

NN: mutt **kuinkakohan** monta on **mahdettu** pelastaa.

tempus:

J2: paavo väyrysellä **oli** lyhyt repliikki, sen jälkeen kyösti lallukka.

J: mä **olis**in kysyny että, yrittikö suomi viime syksynä saada tällasta laajempaa liikkumatilaa.

numerus ja persoona:

J2: /annetaan almgrenin puhua./ ((pitkän puheenvuoron käyttäjälle suunnattu pyyntö))

J: naistukijoilta vielä, öö, tästä sankarista. tarvitaanko **me**, naissankareita?.

J: mitäs videota paavo väyrynen katselee?. ((suora kysymys asianomaiselle))

liitepartikkeli:

PV: mut sillonhan sinäkin oot samaa mieltä?.

J1: oliko hän se joka voitti, täällä, öö/

J: joo, sanokaapa ihan kyllä tai ei kaikki että, oletteko te sillä kannalla lapselle on kerrottava tämä biologisen isän nimi?.

Leksikaalis-semanttiset merkinnät:**modaaliset adjektiivit ja adverbit sekä varaukset:**

J2: /sanoma meni **varmaan** perille, pekka vennamo **ehkä** käyttää puheenvuoron juuri tässä kohden?.

PV: - - **minusta** meidän pitäisi myöskin keskustella **SIITÄ** miten ihminen **VOI** todella sopeutua tähän tilanteeseen.

J: /olkaa nyt muut hiljaa/. **hieman**.

kielto:

IH: /**eikö**/ juuri tällanen ohjelma ole, yks mah-, mahdollisuus saada perille tätä?.

J2: ei kai espoossa susia ole?.

Lievennyksessä käytetään hyväksi paitsi kielen laadullista rikkautta myös sen määrällistä joustokykyä. Kaikentasoisen moderaation kumuloituminen onkin hyvin tyypillistä käskemisen ja kysymisen yhteydessä. (Ks. myös Lampinen 1989: 152.) Esim. varauksen vaikutusta saatetaan voimistaa vaikkapa konditionaalimuotoisella predikaatilla, epäsuoralla käskyllä, pehmennystä lisätään modaaliverbillä ja liitepartikkelilla ("Ehkäpä sinä voisit vastata seuraavaksi!"). Kasautuminen ei aina tunnu kovin perustellulta. Gricen (1975: 45-46) kvantiteetin maksiimin rikkomiseen on kuitenkin syynsä, sillä varovaisuus on tarpeen konfliktien ennalta ehkäisyn vuoksi. Kuten Yli-Vakkuri (1986: 306) toteaa, poikkeavan runsaasti käytettyjen leksikaalisten ainesten ja kieliopillisten muotojen osuutta puheessa on kasvatettu erityisesti konventionaalistuneiden fraasien affektisen tulkinnan takaamiseksi.

3.2. Maksi- ja mini-impositiivit

Puhutun tekstin oletetaan olevan syntaktisesti yksinkertaista. Myös julkiset keskustelut tukevat tätä hypoteesia: infinitiivirakenteita ei juuri ole, sivulauseet ovat tavallisimmin että-lauseita, rinnastus on alistusta yleisempää jne. Impositiivisuus tuo toisaalta lausumiin pragmaattisesti tärkeitä lisäsaneita ja monimutkaistaa niiden rakennetta. Tietyn syntakti-

sen helppouden rinnalla viihtyy ilmaisullinen runsaus; varsinaista käskyä tai kysymystä ympäröivät hyvinkin erityyppiset "saattolauseet".

Yleensä tällaiset makropuheaktin osiot välittävät etäyleisölle, katsojille ja kuuntelijoille, taustainformaatiota, puolustavat puheteon järjellisyttä tai jollain muulla tavalla, esim. irrallisella puhuttelulla, pyrkivät tekemään kokonaisuudesta sympaattisemman. Makropuheaktin syntyyn vaikuttaa se, ettei julkisessa keskustelussa ole mahdollista eikä edes tarpeellista hyödyntää useita sekvenssejä tavoitteiden saavuttamiseksi. Piirainen-Marshin (1992: 287) vapaamuotoisista keskusteluista koostuvassa aineistossa implisiivinen esittäminen muokkaa interaktiota hyvinkin laajasti ja vaikuttaa keskustelun kokonaisrakenteeseen. Omassa aineistossani esim. pyynnön valmistelu sijoitetaan samaan puheenvuoroon itse pyynnön kanssa, mutta useimmiten vaatimusten situatiivinen legaalius poistaa myös tämännäiset esisekvenssit.

Maksi-implisiivit:

J2: mitäs, herrat, ootte mieltä siitä että, että nyt kun on tämmönen, tämmönen tilanne siellä kun ON, niin, o-, onko maailman BISNES, kääntäny katseensa, KYMMENEN vuoden päähän eli, siihen hetkeen jollon HONG KONG liitetään, lopullisesti kiinaan?. xodotetaanko nyt sitäx vai kannattaako vielä jatkaa tuolla, MANNERkiinan puolella?.

PV: puheenjohtaja, minä haluaisin esittää kysymyksen toisille keskustelijoille., jos te ette hyväksy minun viikko sitten esittämäni mallia, meidän rakenne, uu-, uusiutumismme rahoittamiseksi veroastetta nostamatta, niin millä tavalla teidän mielestämme, mielestänne olisi hankittava, valtiovallelle, ja yrityksille, ne miljardit joilla kyetään, tutkimukseen, tuotekehitykseen, koulutukseen ja uusiin työpaikkoihin satsaamalla, estämään työttömyyden kasvu, /

J: palataan jorma vähän tuohon valmennukseen myöhemmin, mutt mä kysysin vielä sen et esimerkiks pertti, sinä kun voitit kultamitalin nin, voiko kultamitali sekottaa jonkun pään, et meniks sulla esimerkiks yhtäkkiä elämä yhtäkkiä yhtä hurlumheitä, kansallissankari ukkola siellä, /kansallissankari ukkola täällä?./

J2: no kun noinkin paljon rahaa nyt tuolle alueelle, laitetaan nin, oisitko ystävällinen ja kertosit, vaikka oikein tuossa KARTAN ääressä että MINKÄlaisia, projekteja, MINKÄlaisia, hommia siellä nyt suomalaisten toimesta tehdään.

J: no yks, /yks kysymys/ tähän väliin että, miten, meitä katsotaan siis lännestä, ilmeisesti katsotaan että suomen puolueettomuule on tärkeätä että tääll+on suuret maavoimat, ehkä idästä sillä tavalla et olis, parempi tai

kivempi et meill ois hyvä ilmapuolustus, nykyaikaisia värkkejä ja niin eleen, vai, vai onko asia näin?!

Lausuman jopa tärkeiden jäsenten poisto puolestaan tasapainottaa ilmaisun runsautta. Julkisten keskustelujen sisäinen dynamiikka sallii myös niukkasanaanaisen ohjannan. Elliptisyyden mahdollistaa nojautuminen kielelliseen tai tilanteeseen kontekstiin. Edellytyksenä on tällöin pelisääntöjen tunnettuus: kaikki osapuolet tietävät tilanteen luomat odotukset ja muodolliset rajoitukset. Diskurssin laatu standardoi käyttäytymismallit niin yksiselitteisiksi, että esitetyistä propositioista voidaan poistaa itsensänselvyyksiä, kuten vähämerkityksinen predikaattiverbi.

Juontajat säätelevätkin keskustelijoiden puheenvuorojen käyttöä hyvin usein elliptisesti, jolloin kvantiteetin maksiimin noudattaminen on tärkeässä asemassa: esim. pelkkä puhuttelu ymmärretään kontekstissa yksiselitteisesti. Nopeus on motivoitua, sillä itse asian käsittelylle jää mahdollisimman paljon aikaa. Lisäksi esim. keskeytettäessä mini-impositiivin häiriö on ohitettavissa vaivattomasti.

Mini-impositiivit:

J1: kyllä vai ei, kristiina halkola.

J2: nyt, nyt puhumme suomesta ja seuraavana puheenvuoro/ssa on haavisto./ haavisto, ole hyvä.

J2: nopeasti.

J1: kalevi sorsa, olkaa hyvä.

Lausuman täydentämättömyyteen vaikuttavat osittain eri syyt kuin suoraan tai epäsuoraan strategiaan päättämiseen. Valintaa eivät niinkään ohjaa kasvojen suojelun tarpeellisuus, tungettelen välttäminen tms. vaan edeltävä teksti, yleinen viestinnällinen taloudellisuus ja tilannemuuttujien tunnettuus. Toisin kuin esim. imposition aiheuttamia morfologisia muutoksia ei siis lyhenemistä tai karsiutumista voida pitää lievennyksenä, pikemminkin päinvastoin. Se, uhkaavatko ellipsit kohteliaisuuden ulottu-

vuudella yhdessäolon miellyttävyyttä, riippuu pitkälle määräilyn vakaavuudesta. Varsinkin statukseltaan alempiarvoiselle suunnattuna pelkkä nomini vaikkapa käskyssä ("Kaljaa!") on hyvin autoritaarinen. Jos poisto kuitenkin jättää jäljelle joitain lieventäviä elementtejä, kohteliaisuustermejä tai vokatiivin, irrallisen puhuttelun, ei aukkoaminen välttämättä vaaranna konsensusta. Kun poistetaan kieliopillistuneen impositiivisen aineksen, esim. imperatiivin tunnuksen, sisältävä yksikkö, voi myönteisyyden ajatella jopa lisääntyvän. Joka tapauksessa tehokkuuden ja tahdikkauden vaatimusten joutuessa ristiriitaan tehokkuutta pidetään useimmiten ensijaisena tavoitteena.

4. TARKASTELU

Kun pyritään etsimään syitä strategisiin valintoihin, on luovuttava liian yksioikoisista ja -ulotteisista selitysmalleista. On esim. otettava huomioon, että impositiivisuutaan lievätkin tarkennuskysymykset on monesti ilmaistu väitelauseen avulla. Muodon valinta viittaa siihen, ettei epäsuoran strategian ainoa ulottuvuus ole negatiivinen kohteliaisuus, välttely, vaan joskus sen käyttö selittyy edeltävän tekstin hyödyntämisellä. Useiden kysymysten sarjassa intentio on jo käynyt selväksi, joten suorien kysymysten asemesta prosessoidaan epäsuoria, useimmiten helposti vastattavia kyllä tai ei -kysymyksiä. Ekonomisuuden tavoittelu huipentuu elliptiseen kysymykseen, joka sarjan ensimmäisenä rasittaisi tulkitsevaa kuulijaa mutta viimeisenä on helposti ymmärrettävissä.

Näin ollen kun arvioidaan lausuman kohteliaisuutta, on otettava huomioon paitsi tuotetun haitan kielellinen kätkenä myös dekoddaamiseen liittyvä ulottuvuus. Vaikka vihjeen avulla kuulijalle tarjotaan mahdollisuus jättää kirjaimellinen merkitys ymmärtämättä, tällaisen epämääräisyyden kohteliaisuus saattaa kyseenalaistua. Käyttötarkoituksen tunnistamiseen johtavien hypoteesien testaaminen ei saisi vaatia liikaa energiaa eikä moniselitteisyys kuormittaa kuulijan tulkintakapasiteettia kohtuuttomasti.

Toisaalta jos intentio ko- tai kontekstin (teksti- tai tilanneyhteyden) vuoksi on yksitulkintainen, myös epäsuora strategia on ekonominen vaihtoehto, koska tullaan toimeen esim. tunnusmerkittömällä, usein niukkasanaaisella väitelauseella. Tällöin ratkaisua voidaan pitää yhtenä positiivisen kohteliaisuuden toteutmana. Kohteliaisuuden ja suoruusasteen suhteen määrittäminen on siten hyvin tilannesidonnaista, ja aiheutettu rasitus sijoittuu niin vaaditun toiminnan kuin ymmärtämisen alueelle.

TAULUKKO 2. Käskyjen ja kysymysten toteuttamistavat ja niiden taustatekijät (Muikku-Werner 1993: 320)

	KÄSKYT				KYSYMYKSET		
	käl	vl	kyl	ell	kyl	vl	ell
KO- JA KONTEKSTI							
uusi impositiivi täydentää/tarkentaa edellistä	-	-	-	+	-	+	+
tulkinta mahdollistuu edeltävästä ko-/kontekstista käsin	-	-	-	+	-	-	+
vakava impositiivisuus - kuulijalta edellytetty toiminta konkreettinen/keskustelun aihe arkaluonteinen	-	+	+	-	-	+	-
tunnuksellinen tilanne (esim. puhuja on dominantissa asemassa tai kuulijalta vaaditaan nopeaa reaktiota)	+	+	-	+	+	-	-
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
INDIKOINTI							
modus-indikaattori	+	-	-	-	+	-	-
modaaliverbi (sinun täytyy; voisitko sinä)	-	+	+	-	-	+	-
leksikaaliset indikaattorit (epävarmuutta ilmaisevat adverbialit jne.)	-	+	-	-	-	+	-

käl= käskylause, vl= väitelause, kyl= kysymyslause, ell= elliptinen lause
Nuolet tarkoittavat ko- ja kontekstin vaikutusta impositiivien kielentämiseen.

Kategorian ytimeksi on taloudellisinta olettaa sen keskivertojäsenen konkreettinen mielikuva (Rosch 1977: 214). Noudatetaanko tätä periaatetta lausekieliopissa? Taulukon 2² perusteella on tehtävissä joitakin päätelmiä. Jos prototyyppi on mahdollisimman neutraali ja esiintymistiheydeltäänkin tavallisin realisaatio, kysymyksen prototyyppi on tilannepiirteiden perusteella lähinnä kysymyslause mutta käskyn väite- ja kysymyslause. Lausekieliopissa ratkaisu on toinen: käskemisen tyypillisin lausemodus on imperatiivi. Periaatteellista merkitystä kategorioinnilla on esim. opetettaessa suomea vieraana kielenä, jolloin liian yksioikoinen imperatiivin korostus käskemisen keinona johtaa pragmaattisesti väärille jäljille. Taulukossa 2 esitetty kuvaustapa on tietysti raskas toteuttaa läpi puheaktien kirjon, mutta tapauksittain siitä voi olla käytännön hyötyä.

Taulukossa esitetty hahmotelma on laadittu vain yhdentyypisen materiaalin pohjalta, joten se ei sovellu kuvaamaan kaikkien keskustelujen käskyjä ja kysymyksiä. Julkinen keskustelu on staattisempaa kuin arkikeskustelu, joka jättää tilaa keskustelun kehittymiselle, roolien vaihtumiselle ja merkitysten neuvottelulle. Lisäksi tavallisessa diskurssissa ei vuorojen vaihtelua juurikaan kontrolloida, joten esim. impositiivisuutta on mahdollista valmistella useissa puheenvuoroissa ja asiaan voi vielä palata. Olennaista mallintamisessa kuitenkin on se, ettei puheaktien realisointia voida kuvata irrallaan ko- tai kontekstistaan. Sekä kielellinen ympäristö että keskustelutilanteessa vaikuttavat taustamuuttujat jättävät jälkensä kielennykseen. Variaatioita aiheuttavat seuraavat seikat: päättelyn mahdollistuminen olemassa olevan tiedon pohjalta, osallistujien välisiin suhteisiin perustuva keskusteluprinsiippien preferointi ja arviot kasvojen menettämisen riskin suuruudesta. Näiden kaikkien parametrien huomiointo on välttämätöntä, ennen kuin pragmaattisten valintasääntöjen kuvauksessa päästään edes alkuun.

---

² Plus- ja miinusarvon ratkaisee suositummuus tutkimusaineistossa, eli arvio ei sulje pois muutakaan strategista mahdollisuutta.

Kiintoisa ongelma on, kuinka paljon yhteisiä piirteitä lausumilla täytyy olla, jotta ne voidaan luokitella saman puheaktin varianteiksi. Kuuluvatko pyyntö "Voisitko avata ikkunan!" ja komento "Avaa ikkuna!" vielä samaan pragmeemiin? On myös ratkaistava, mikä on **allopragmien** välinen suhde: mitkä ovat niiden vapaan vaihtelun rajat, ja mitkä niistä ovat täydennysjakaumassa (komplementaarisessa distribuutiossa) ja millaisin perustein? Onko järjestystä edes puhua täydennysjakaumasta, kun kielen-nykseen vaikuttavien muuttujien runsauden vuoksi distributiiviset edellytykset eivät ole ehdottomia. Tilanteen erityislaatu saattaa redusoida esim. kohteliaisuuden merkityksen jakauman säätelijänä. Puhuja joutuu uuden näkökulman vuoksi tarkistamaan käsitystään variantin sopivuudesta, ja jos huomioon otetaan vielä kuulijan yksilölliset tulkinnat, allopragmien vaihtelun olettaminen vapaaksi tuntuisi järjestelmältä vaihtoehdolta. Kuitenkin varianteilla on osittain kiistaton suosittuusjärjestys, joten komplementaarinen distribuutio toteutuu, joskin epätasaisesti kuin allofonien ja -morfien tasolla. Joka tapauksessa on selviö, ettei kielenkäytön kuvauksen koko ongelmistoa voida selvittää tavanomaisen kieliopin keinoin.

Vaikka materiaali on peräisin hyvinkin formaalisista diskursseista, esimerkkiaineisto paljastaa, että samantapaisia strategioita voi hyödyntää myös epämuodollisessa keskustelussa. Siten tutkimustulosten sovellusalueita on monia. Vierasta kieltä opetettaessa keskitytään vieläkin liikaa sanastoon ja kieliopin sääntöihin. Helposti unohdetaan, että puhuttaessa noudatetaan oman kielen ja kulttuurin viestintänormeja, mikä saattaa tuottaa ongelmia. Suomea viefaana kielenä on perinteisesti lähestytty sen morfologisten ja syntaktisten "hankaluuksien" kautta, mutta muihin erikoisuuksiin on puututtu varsin niukasti. Kuitenkin kieliopillisen ja pragmaattisen ulottuvuuden väliset yhteydet ovat kiinteät. Tutkimustulokseni osoittavat, että esim. kysymyslauseen hallinta on tärkeää sen runsasfunktioisuuden vuoksi ja modaaliset adverbiaalit ovat keskeisiä illokutiivisen sävyn indikaattoreina. Näin ollen muoto-opillisten ja leksikaalisten

yksityiskohtien käsittelyjärjestystä mietittäessä on syytä ottaa huomioon myös kielenkäyttö vaatimuksineen.

Saamani tulokset ovat tavallaan käänteisesti sovellettavissa myös silloin, kun suomalaiselle opetetaan jotakin vierasta kieltä. Opiskelijoiden epäonnistuminen kielenkäytön alueella voidaan ainakin osittain selittää äidinkielen interferenssillä. Syyt epätyytyttäviin tuloksiin on helpompi havainnollistaa, jos tarjolla on systemaattinen kuvaus sekä lähtö- että kohdekielen käytänteistä. On tosin esitetty näkemyksiä (vrt. Kärkkäinen 1991: 56), joiden mukaan mahdollisuudet opettaa tämänkaltaisia asioita voidaan kyseenalaistaa, mutta variaatiosta ja sen perusteita on joka tapauksessa puhuttava. Myös integroitaessa äidinkieltä vieraisiin kieliin pragmaattisten seikkojen esille tuominen on hyödyllistä.

Pragmaattiset näkemykset ovat siis hyödynnettävissä monilla alueilla. Tieto keskustelujen yhteistoiminnallisesta rakentamisesta soveltuu niin lukio-opetukseen kuin aikuiskasvatukseenkin aikana, jolloin ihmisiltä enenevässä määrin vaaditaan kommunikatiivisia taitoja. On hyvä irrottautua pelkästä muodosta ja puretua funktioon. On tarpeellista tietää, miten päämäärä erilaisissa konteksteissa saavutetaan parhaiten. Esim. lieventämisen strategiat on helppo yhdistää puheviestinnän opetukseen, vaikkapa neuvottelutaitojen yhteyteen. Tutustuminen kielenkäyttöön kokonaisuutena on edesauttamassa optimaalista vuorovaikutusta.

Pelkkien olemassa olevien vaihtoehtojen esittely ei kuitenkaan paranna järjellisen toiminnan edellytyksiä. Vasta kielellisen vaihtelun perusteiden tunteminen helpottaa kielellisen käyttäytymisen tilanteittaista sopeuttamista. Tärkeää kielenoppijalle on herkistyä havainnoimaan taustamuuttujien vaikutusta: millaisia ovat puheyhteisön käsitykset vallasta, etäisyydestä, puheen ja vaikenemisen suhteesta jne. On selvää, ettei pelkkä erilaisten mekaanisten keinojen hallinta riitä kulttuurienvälisessä kommunikaatiossa. Tärkeintä on yhteisymmärryksen lisääminen. Jos ajatellaan vieraan kielen oppijaa, yhteisymmärrys (*Verständigung*) on toki vaikeammin

saavutettavissa oleva päämäärä kuin vieraan kielen ymmärtäminen (*Verstehen*). Edelliseen tarvitaan tulkinta- ja toimintamallien hallintaa kulttuurienvälisissä viestintätilanteissa, kun taas jälkimmäisen kyvyn tavoittamiseen riittää perinteinen kielienopetus. Edelhoff (1983: 75, 83) toteaaakin, että jo itse termiin *Verständigung* sisältyy prosessi ja tulos. Yhteisymmärrys on tavoite, jonka saavuttaminen on jatkuvasti kyseenalaista ja joka voidaan saavuttaa neuvottelemalla. Neuvottelun päätepiste on menestyminen.

LÄHTEET

- Arabin, L. & V. Kilian (eds.) 1983. *Deutsch in der Weiterbildung. Orientieren, verstehen, verständigen*. München: Lexika (Hueber).
- Austin, J.L. 1980 [1962]. *How to do Things with Words*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Cole, P. & J.L. Morgan (eds.) 1975. *Syntax and Semantics*. Vol 3. New York: Academic Press.
- Edelhoff, C. 1983. Internationalität und interkulturelle Ziele des Fremdsprachenunterrichts in Europa - Verstehen und Verständigung. In L. Arabin & V. Kilian (eds.) *Deutsch in der Weiterbildung. Orientieren, verstehen, verständigen*, 75 - 82.
- Gass, S. & C. Madden & D. Preston & L. Selinker (eds.) 1989. *Variation in Second Language Acquisition. Vol 1: Discourse and Pragmatics*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- Grice, P.H. 1975. Logic and conversation. In P. Cole & J.L. Morgan (eds.) *Syntax and Semantics*, 41 - 58.
- Hakulinen, A. 1989. Luku "Keskustelun luonnehtimisesta konteksti- ja funktionaalisten tekijöiden nojalla". In A. Hakulinen (ed.) *Kieli 4*, 9 - 72.
- A. Hakulinen (ed.) 1989. *Kieli 4. Suomalaisen keskustelun keinoja 1*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Hakulinen, A. - Sorjonen, M-L. 1986. Keskustelun kuvaamisesta. In P. Leino & J. Kalliokoski (eds.) *Kieli 1*, 5 - 38.

- Johnson-Laird, P.N. & P.C. Wason (eds.) 1977. *Thinking. Reading in Cognitive Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kasper, G. 1989. Variation in interlanguage speech act realisation. In S. Gass et al. (eds.) *Variation in Second Language Acquisition*, 37 - 58.
- Kärkkäinen, E. 1991. The problem of norm in the study of cross-cultural discourse. In K. Sajavaara & D. Marsh & T. Keto (eds.) *Communication and Discourse across Cultures and Languages*, 45 - 58.
- Lampinen, A. 1989. *Kohteliaisuuden ilmaiseminen Ilmari Turjan ja Mika Waltarin näytelmien dialogissa*. Laudaturtutkielma. Turku: Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Leech, G.N. 1983. *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Leino, P. & J. Kalliokoski (eds.) 1986. *Kieli 1*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Muikku-Werner, P. 1993. *Impositiivisuus ja kielellinen variaatio - julkisten keskustelujen käskyt ja kysymykset kielenopetuksen näkökulmasta*. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja.
- Piirainen-Marsh, A. 1992. *Negotiating Impositions in Native - Non-native Interaction: An Analysis of Conversations between Native Speakers of English and Brunei Malay Second Language Learners*. Lisensiaatintutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston englannin kielen laitos.
- Rosch, E. 1977. Classification of real-world objects: origins and representations in cognition. In P.N. Johnson-Laird & P.C. Wason (eds.) *Thinking*, 212 - 222.
- Sajavaara, K. & D. Marsh & T. Keto (eds.) 1991. *Communication and Discourse across Cultures and Languages*. AFinLA:n vuosikirja. Jyväskylä: Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen (AFinLA) julkaisuja.
- Yli-Vakkuri, V. 1986. *Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö*. Turku: Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen julkaisuja.

TRANSKRIPTIOSSA KÄYTETYT MERKIT (Hakulinen - Sorjonen 1986: 35 - 36)

1. Taukoa edeltävä sävelkulku on

.	selvästi laskeva
,	tasainen
!	nouseva

Välimerkit ilmaisevat myös tauon.

2. Kysymysfunktion merkinä on ? yhdistettynä kohdan yksi taukomerkkeihin.
3. Vinoviivat osoittavat päällekkäispuhunnan alun ja tarvittaessa myös lopun.
4. Yhdysmerkki osoittaa kesken jäänyttä ilmaisua.
5. Kapiteelilla on osoitettu äänen voimistuminen.
6. x-kirjaimilla ympäröity puhunnos on sanottu epätavallisen hiljaa.
7. +-merkki osoittaa legatoääntämystä.
8. Kaksinkertaisiin sulkeisiin on sijoitettu litteroijan kommentit.
9. Kaksi ajatusviivaa osoittavat pois jätettyä epärelevanttia ainesta.